

Kapitel 4

Partistriden og akademikernes reforminteresser

Historisk baggrund

Siden det forenede Venstres dannelse og dets første valgsejr ved folketingsvalget 1872 var akademikernes mulighed for politisk indflydelse i Folketinget blevet svækket, mens deres stilling i Landstinget fortsatte. Det stimulerede de kræfter, der ønskede akademikernes rolle styrket ikke blot gennem den almindelige valgret, men også gennem korporativ repræsentation eller gennem akademikernes dominans i den offentlige meningsdannelse. Hovedstadens og købstædernes borgerstand, hvortil akademikerne hørte, repræsenteredes af de Nationalliberale og Mellempartiet. Det førstnævnte tilsluttedes Højre 1877. Mellempartiet, der var tilhænger af den reviderede Grundlov af 1866, havde haft ret stor indflydelse på lovgivningen i reformperioden 1866-70, gik gradvist i opløsning p. gr. a. dets løse organisation og uensartede vælgergrundlag. Det havde ikke bestemte økonomiske interesser at varetage.¹⁾ De Nationalliberale fortsatte efter sammensmeltningen med Højre som en magtfaktor med egen presse og en betydelig stab af fagligt kvalificerede folk, men for at opnå politiske resultater måtte de støtte sig til godsejerne og resterne af Mellempartiet.

Den politiske udvikling var ugunstig for en selvstændig akademisk middelstandspolitik. Polariseringen mellem Højre og Venstre medførte, at den praktiske interessepolitik blev skubbet i baggrunden til fordel for en kamp om forfatningen og de demokratiske ideer. Partistriden dækkede over en økonomisk magtkamp mellem de nye kapitalinteresser, der var knyttet til landbruget, og handelsstandens interesser i København og købstæderne. Sammenhængen mellem disse udviklingstendenser og opbruddet i byernes politiske holdning, som midlertidigt førte til dannelsen af den såkaldte børsopposition, er behandlet i en anden sammenhæng.²⁾

De radikale akademikere i kredsen omkring Georg Brandes var fra begyndelsen af 1870'erne i modsætning til de Nationalliberale og var fra 1873 interesseret i at etablere et radikalt intelligensparti. De måtte dog erkende, at forudsætningerne herfor - tilstrækkelige politiske kundskaber, en etableret presse og et egnet vælgergrundlag - manglede. De anså muligheden for et samarbejde med Mellempartiets leder, N.C. Frederiksen, for usandsynlig. Carl Julius Salomonsen, Georg Brandes' ven og rådgiver, skrev i 1875: "Frederiksen, Professor, Godsejer, Rigsdagsmand, Projektmager og Fabrikant Frederiksen er overordentligt lidet radikal, og han er jo den officielle leder."³⁾ Det var mere tiltrækkende at opbygge en københavnsk oppositionspresse, eventuelt i samarbejde med det forenede Venstre, men det blev opgivet.⁴⁾ Udgivelsen af tidsskriftet "*Det nittende Aarhundrede*" (1874-77) højnede ikke gruppens politiske muligheder.

Efter Mellempartiets opløsning og N.C. Frederiksens krak i 1877 videreførtes dets synspunkter i nogen grad af "*Dagbladet*". Dets redaktør var Vilhelm Topsøe. I modsætning til "*Fædrelandet*" var Topsøe åben overfor internationale impulser og sociale reformer og tiltrak de radikale akademikere, for hvem der ikke var andre muligheder for faglig journalistik i dagspressen. Tidsskriftet "*Det nittende Aarhundrede*" gik ind, og Georg Brandes rejste til Berlin.

Derefter svækkedes uoverensstemmelsen mellem de radikale og Topsøe⁵⁾. På samme tid gik striden mellem regeringen og Venstre i hårknode. Regeringen valgte at udstede den provisoriske finanslov d. 12. april 1877. Det forenede Venstre gik i opløsning, og der opstod en moderat og en radikal fløj. De moderate indgik forlig med regeringen om finansloven i foråret 1878. For de radikale akademikere betød det, at de så muligheder for en politisk alliance med Venstres radikale fløj.

Ved en fest i november 1878, som de radikale akademikere arrangerede for Bjørnstjerne Bjørnson med deltagelse af de politiske ledere af Venstres radikale fløj, Chr. Berg og Viggo Hørup, udtrykte V. Pingel ønske om et fast samarbejde mellem det litterære og det politiske Venstre⁶⁾, og grunden lagdes til det senere journalistiske og politiske samarbejde mellem Edvard Brandes og Hørup.⁷⁾ Chr. Berg forsikrede de radikale akademikere om, at Venstre ikke ville videnskaben, Universitetet eller nogen højere interesser til livs⁸⁾. Trods sympatierklæringerne fik festen dog ikke praktiske resultater, der kunne tilfredsstille reforminteresserne blandt de oppositionelle akademikere, og der var også hos visse repræsentanter modvilje mod sammenslutning med det politiske Venstre⁹⁾. Først Edvard Brandes' valg til Folketinget 1880 gav løfter om bevægelsens fremgang; men hans muligheder for at føre reformsager igennem var stærkt begrænset af Venstres officielle politik¹⁰⁾. Historikeren Claus Friisberg vurderede at "... når Edvard Brandes gav visnepolitikken sin tilslutning, var det (...) fordi han håbede, at den meget snart ville medføre, at et reformarbejde kunne sættes i gang."¹¹⁾

Brandes blev fortalere for Venstres politiske erobring af København. Hans håb var, at det ville styrke det litterære Venstre i kapløbet om den københavnske opposition. Det litterære Venstre måtte konkurrere med moderate venstresynspunkter og de antiministerielle højrekræfter, der i løbet af 1883 manifesterede sig i dannelsen af egentlige vælgerforeninger. Brandes' forslag i september 1882 om at lade Venstre foretage en drejning bort fra hvad han opfattede som en ensidig bondepolitik og bygge et nyt parti på forståelsen mellem København og bønderne, var et tegn på, at han vurderede udsigterne negativt til at nå frem til praktiske resultater via partipolitikken. Det ny venstreparti måtte være lydhyrt overfor de radikale akademikeres programpunkter: adskillelse mellem stat og kirke, reform af skolen og kvindens ligeberettigelse. Til gengæld måtte det affinde sig med, at nogle af de venstremænd, der ikke kunne gå ind herfor, ville forlade partiet.¹²⁾

Brandes havde mistet tålmodigheden og så i øjnene, at denne krigserklæring overfor de moderate elementer i Venstre kunne medføre hans politiske isolation og afslutningen på hans politiske karriere.¹³⁾ Den følgende periode frem til 1884 svækkedes sammenholdet i det litterære Venstre. Pragmatikerne frygtede, at tidspunktet for reformer ville være forpasset. Edvard Brandes så sin stilling undergravet i den akademiske verden, bl.a. som følge af Pingels forsøg på at føre en forsonlig linje mellem radikale og grundtvigianere i Studentersamfundet. I et forsøg på at vende udviklingen angreb han i *Morgenbladet* grundtvigianismen i en stor artikel i anledning af Grundtvigs 100-års mindefest.¹⁴⁾ Kritikken var tiltænkt de frafaldne indenfor det litterære Venstres egne rækker, men den fik konsekvenser der rakte ud over dette interne opgør, idet den gav Chr. Berg anledning til at bryde pressesamarbejdet med de radikale på *Morgenbladet*.

Et andet tegn på Brandes' utålmodighed var hans kritik af visnepolitikken i oktober 1883.¹⁵⁾ Det skete på et tidspunkt, hvor det litterære Venstre nærmede sig opløsningen. For at holde sammen på resterne måtte Brandes dels føre en politik, der kunne overføre flest mulige økonomiske midler til de områder af statens virksomhed, der kunne sikre erhvervsmuligheder og embedsansættelser for akademikerne, dels præsentere de radikale programpunkter.

Akademiske interesseområder

Der skal i det følgende skaffes indblik i nogle af de samfundsområder, som akademikerne var interesserede i, enten fordi det havde betydning for deres erhvervsmuligheder, eller fordi der var knyttet en særlig prestigemæssig interesse til lovgivning på områder, der kun indirekte havde erhvervsmæssig betydning for akademikerne. Forestillingen om akademikernes statspolitiske kompetence, deres evne til at opbygge et rets- og socialsystem, der kunne sikre harmonien mellem staten og samfundet, var usvækket som motiv side om side med den demokratiske kamp for at lade den almindelige valgret danne fundamentet for magtudøvelsen.

Her er udvalgt følgende områder:

1. Skolevæsenet, 2. Universitetet, 3. Retsplejen og 4. Socialvæsenet.

1. Skolevæsenet

Frem til 1880'erne drejede debatten om skolerne sig i det væsentlige om det pædagogiske og dannelsesmæssige indhold og i mindre grad om organisatoriske spørgsmål og lærernes økonomiske og ansættelsesmæssige interesser.¹⁶⁾ Debatten indenfor den akademiske verden domineredes af interessen for den lærde skole (latinskolen), mens almueskoleundervisningen i nogen grad stod i skyggen. Baggrunden herfor var dels loven af 1871 om undervisning i de lærde skoler, der indførte delingen mellem den sproglig-historiske og den matematisk-naturvidenskabelige retning¹⁷⁾, dels en tradition for, at lærerembederne indtil midten af det 19. århundrede betragtedes som springbrædt til præsteembeder eller til universitetsstillinger og at teologiske kandidater besad et betydeligt antal af lærerposterne.¹⁸⁾

I perioden frem til begyndelsen af 1880'erne var teologernes andel svindende, mens filologernes stilling især styrkedes i de overordnede stillinger, hvilket skyldtes de klassiske fags overvægt i skolen, manglen på andre uddannelsesmuligheder i de humanistiske fag og filologernes ansættelsesmæssige fortrin.¹⁹⁾

Fra slutningen af 1870'erne rettedes der bl.a. fra medlemmer af det litterære Venstre kritik mod den herskende fagfordeling og de pædagogiske synspunkter, der lå til grund for undervisningsmetoden i skolen. V. Pingel kritiserede i artikler og pjecer tvedelingen i den sproglig-historiske og matematisk-naturvidenskabelige retning, latinens dominerende stilling og skolens manglende forståelse for, "at den menneskelige erfaring bevæger sig fra det enkelte til det almene, fra det konkrete til det abstrakte, fra anskuelse til tanke."²⁰⁾ Den klassiske dannelse med udgangspunkt i græsk historie og litteratur anså Pingel dog stadig som et værdifuldt opdragelsesmiddel.

Den radikale kritik af teologiens selvstændige stilling i undervisningssystemet, der havde været et af hovedstridspunkterne i halvfjerdsernes akademiske debat, var i betragtning af

teologernes tilbagegang i de lærde skolers lærerrekruttering overdimensioneret. Angrebene vendtes derfor mod skolens afhængighed af ikke-pædagogisk uddannede autoriteter i almindelighed, og de radikale benyttede slagord om "den intellektuelle kulturs frihed og selvstændighed".

Den skolepolitiske og pædagogiske debat kanaliseredes gennem mindre diskussionskredse og tidsskriftet "Vor Ungdom", som blev redigeret 1879-1903 af Herman Trier.

I en stor artikel "Den offentlige skole" fra 1884 udviklede Trier sit syn på statsdrift og private skoler.

"Medens privatskolerne udformer modsætningerne mellem samfundets forskellige grupper, må den offentlige skole stille sig til formål at blive fællesskole, (et) forenende bindeled mellem modsætningerne: religiøse, politiske, sociale, kønslige, individuelle modsætninger, for ved samlivet mellem alle disse at skabe en stor menneskelig samfundsorganisme (...) Den offentlige skole må være et neutralt fristed, hvor kun det hører hjemme, om hvilket alle er nået til principiel enighed (...) den offentlige skole kan kun meddele de kundskaber, der hviler på en af alle anerkendt rationel grund (...) Det er videnskaben, der er den offentlige skoles fostermoder, ligesom troen er den private skoles." ²²⁾

Ifølge tankegangen skulle videnskaben ikke være underlagt autoriteter, f.eks. kirkens eller den offentlige menings. Det er værd at bide mærke i Triers krav om, at der skulle være en samfundsmæssig overenskomst om indholdet af skolens kundskaber. Trier er idealisten, der ser bort fra de aktuelle politiske muligheder – mens han har blikket rettet mod horisonten. Til gengæld viser det sig, at han arbejder med stor optimisme hen mod virkeliggørelsen af disse idealer.

Andre i kredsen anbefalede overgang til statens overtagelse af skolerne:

"Staten vil i reglen kunne vise større upartiskhed end private og kirkelige institutioner. Netop fordi staten omfatter hele folket, vil dens blik være rettet mod de universelle synspunkter for dannelsen, og de fordomme, med hvilke enkelte kredse og sekter træder op overfor videnskaben, ville ikke så let komme til at råde i den. Privatskolen er afhængig af "publikum", statskolen af folket." ²²⁾

Synspunktet er Harald Høffdings. Lige som Trier var Høffding indstillet på at arbejde for reformer. I værket "Etik", som var en sammenfatning af hans universitetsforelæsninger i årene forud for udgivelsen i 1887, giver Høffding udtryk for sit frie syn på samfundsudviklingen. Hans her citerede synspunkt var dog i den aktuelle situation udtryk for politisk ønsketænkning og kolliderede med de oppositionelle akademikers praktiske erfaringer under forfatningskampen. Det vakte et ramaskrig, da Pingel blev afskediget som overlærer ved Metropolitanskolen, der var statsdrevet. Det skete i juni 1883 på grundlag af hans politiske aktivitet. Afskedigelses sagen toges op af den oppositionelle hovedstadspressen som

et egnet agitationsmiddel overfor akademikere med politiske mellemstandpunkter. *Morgenbladet* hævdede, at begrænsningen i embedsmandens politiske frihed betød en "total forrykkelse af embedsstandens stilling (...) en ydmygende nedsættelse i den uafhængighed som borger og menneske, der af alle ministerier har været anerkendt som en dansk embedsmands ret." ²⁵⁾ Teorien om den videnskabelige og pædagogiske frihed var langt fra gennemført i virkeligheden. Under forfatningskampen var der flere eksempler på politiske afskedigelser eller begrænsninger af akademikernes politiske aktivitet; her kan nævnes Emil Slomann, der blev afskediget fra Vejle Latinskole p.gr.a. hans aftenskoleundervisning for arbejdere i byen, Niels Neergaard tog sin afsked fra Statsanstalten for Livsforsikring af politiske grunde. ²⁴⁾ Henning Jensen blev i 1885 afskediget som sognepræst af Estrup-regeringen for en artikel i *Politiken*, hvor han forsvarede oprør mod en lovbrudende øvrighed. Han var folketingsmand 1886-92 og tilhørte den radikale fløj af Venstre. ^{24b)}

Til trods for disse erfaringer, der førte til en skelnen mellem staten og regeringsmagten, søgte man i de radikale kredse at opretholde ideen om akademikernes selvstændighed. Klagerne over embedsmændenes (lærernes) ufrihed i politisk henseende var udslag af den samfundskritiske side i de radikale akademikeres tankegang, mens argumenterne om at de var bærere af videnskaben og skabere af et rationelt fælles grundlag for samfundets undervisning var udtryk for deres erhvervsmæssige pragmatisme og interesse for at vinde publikums sympati. Herman Trier arbejdede for udbredelsen af teorien om lærerens "kald": "Det er i færd med at gå op for den almindelige pædagogiske bevidsthed, hvor grænserne er for skolens myndighed, og hvilke væsentlige hensyn og krav fra andre sider den ikke har lov til at krænke." Han mente, at der blot skulle en vis tilvænning til, før nye tankegange accepteres, "fordi disse er udsprunget af et borgerskabssindelag", som ser bort fra individuelle særrettigheder. "Jo mere (læreren) (...) bliver gennemtrængt af tanken om, at han kun er et middel til andres udvikling, des lettere vil det falde ham at begrænse sig til det, hans opgave principielt kræver af ham. Samfundets almindelige bevidsthed og lærerens særlige forberedelse til sit kald må hånd i hånd gennemløbe en udvikling, der sikrer ham det klare, overlegne blik på, hvad hans pligt er". ²⁵⁾ Denne "moralske organisation" af lærerne fra oppositionel side trådte i nogen grad i stedet for en egentlig faglig organisation. Først i 1890 dannedes "De lærde skolers lærerforening", 1889 dannedes "Privatlærerforeningen", der i egentlig forstand havde interesseorganisationers funktion ved siden af de traditionelle pædagogiske foreningers virksomhed som diskussionsforum. ²⁶⁾

Almenskoleloven af 1903, der i princippet ophævede adskillelsen mellem de forskellige skoleformer, latinskolen, almueskolen, de private realskoler, og stillede en trinvis opadstigende "enhedsskole" i stedet, blev til ved et samarbejde mellem undervisningsinspektionens formand M. Cl. Gerts og Venstres skolepolitiske ordfører Johan Ottosen, der var enige om opgivelsen af den klassiske kultur som den højere skoles grundlag og gennemførelsen af den organiske forbindelse mellem skoleformerne. ²⁷⁾ M. h. t. de klassiske sprogs placering ses det, at, der ikke var identitet mellem den tidlige radikalismes syn og ideerne i almenskoleloven. Pingel og Brandes angreb latinens dominerende rolle, men forestillede sig ikke den klassiske dannelses forsvinden. Pingel

fandt i den græske litteratur og historie store opdragelsesmæssige værdier og opfattede det klassiske Grækenland som demokratiets vugge. Johan Ottosens mente, at historieundervisningens værdi var, at den som al anden undervisning skulle være nyttig for nutiden.²⁸⁾ Hvad det andet princip, enhedsskolen, angår, havde de radikale tidligt forståelse for en statslig skoleordning, og begrundelsen herfor, nemlig at privatskolerne ville uddybe forskellene mellem samfundsklasserne, benyttedes gennem hele perioden.²⁹⁾

Blandt de aktive i Studentersamfundets arbejde kan følgende nævnes, der fik indflydelse på den skolepolitiske udvikling og reformideernes praktiske gennemførelse:

Niels Haarup Bang, fra 1900 i skoledirektionen i København, 1904-15 redaktør af "Vor Ungdom".

Georg M Bruun, fra 1889 ved Kolding Latin- og Realskole, 1901-29 rektor smst. 1916-23 formand f. gymnasieskolernes Lærerforening. 1923-28 medredaktør af "Vor Ungdom".

Georg Christensen, fra 1902 lærer ved Det danske Selskabs Skole, N. Zahles seminarium og Statens Lærerhøjskole 1926 Forstander ved Haderslev Seminarium.

P. Elmquist, Insp. v. Borgerdydskolen. 1904-13 form. f. De højere Almenskoler Lærerforening, derefter forstander ved Statens Forskoleseminarium i Vejle.

M.Cl. Gertz Professor i klassisk filologi 1880-1918. Formand f. undervisningsinspektionen for de lærde skoler 1888-1906. Kritiserede 1898 de klassiske sprogs rolle som grundlag for den højere skoledannelse. Konsulent for Kultusministeriet i lovgivningen om almenskolen 1903.

Niels Hjort, bestyrer af Frederiksberg Latin- og Realskole. Fra 1901 økonomisk direktør f. de sammensluttede private latin- og realskoler.

Vilh. Rasmussen, lærer og skoleleder fra 1891. Pædagogisk forfatterskab. 1924 forstander for Statens Lærerhøjskole.

C. N. Starcke, Pædagogisk forfatterskab, 1899-1911 Bestyrer for Det danske Selskabs Skole, hvor de nye pædagogiske ideer afprøvedes.

Herman Trier, Pædagogisk forfatterskab. 1879-1903 redaktør af "Vor Ungdom". Formand for Studentersamfundet. Borgmester i København. Folketingsmand.

Søren Ludvig Tuxen, 1880-88 Forstd. for H. Zahles kvindelige Artiumskursus (studenterkursus), 1888-94. Leder af det Femmerske lærerindekursus. 1906-18 inspektør for gymnasieskolerne.

Af de 1563 personer, der er registreret som medlemmer af Studentersamfundets institutioner 1883-1905, rekrutteredes 138 (8,8 pct.) til stillinger som lærere i offentlige og private gymnasieskoler, 18 som rektorer.

2. Universitetet

Universitetets finansiering, styrelse og stillingsbesættelser var i takt med den øgede forfatningspolitiske krise efter den første provisoriske finanslov blevet et politisk stridsemne. Samtidig var Universitetets egne fonde ved at være opbrugt og den stadige udbygning med bibliotek og en række nye fag og faglige materialesamlinger betød nye behov.³⁰⁾ Venstres beskæringer af finansloven ramte også tilskuddet til Universitetet. De to folketingsvalg i 1881 forværrede mulighederne for at skaffe tilskuddene igennem, idet partiernes styrke i Folketinget muliggjorde Venstres samling om visnepolitikken.³¹⁾ Besparelspolitikken havde rødder tilbage til Bondevennerne og A. F. Tschernings generelle krav om besparelser i statshusholdningen, men fik fornyet aktualitet af den økonomiske depressionsperiode der satte ind fra 1876 og forringede landbrugets indtjening.³²⁾ Begrænsningerne medførte krav fra den bevægelse af unge akademikere, som samledes i det litterære Venstre, om en omprioritering af de økonomiske midler til Universitetets fakulteter og en demokratisering af dets styrelse. Edvard Brandes krævede i Folketinget 1880 at Universitetets ordning skulle inddrages i arbejdet med reformen af skolen. En reform af skolen ville betyde ændrede vilkår for Universitetet. Det teologiske fakultet ønskede han fjernet og overgangen fra den grammatiske sprogundervisning til den litterære og historiske linje i skolen ønskede han modsvaret af en forskydning i universitetsundervisningen bort fra det rent sproglige studium til det litterære og kulturhistoriske. Endelig ønskede Brandes en omlægning af Universitetets styrelse, hvorved Konsistorium skulle vælges i stedet for at størstedelen af dets medlemmer var udpeget efter anciennitet.³³⁾ Derved kunne der åbnes mulighed for yngre videnskabsmænds indflydelse på Universitetets styrelse.³⁴⁾

Som det er behandlet i kapitlet om studenter og akademikere overfor partivæsenet 1882-84 dannede universitetspolitikken grundlag for A.C. Larsens liberale mæglingsforsøg, der på længere sigt tilstræbte at hæve dette stridspunkt op over partipolitikken ved at anbefale 20-årige finanslovsbevillinger til Universitetet, mens styrelsen skulle foregå ved forhandlinger mellem ministeriet og et universitetsråd med repræsentanter for Rigsdagen.³⁵⁾ Forfatningskampen udelukkede lovgivningsmæssige ændringer, der kunne øge den politiske prestige for nogen fløj af den akademiske opposition eller forbedre Universitetets økonomiske situation.

Ad administrativ vej indførtes ændringer, der i nogen grad kunne tilfredsstille de yngre videnskabsmænds ønsker. Den filologisk-historiske embedseksamen omdannedes ved kgl. anordning (25. oktober 1883) til en mere videnskabeligt betonet skoleembedseksamen med en videreførelse af den lærde skoles tvedeling i det sprogligt-historiske og det matematisk-naturvidenskabelige hovedområde.³⁶⁾ Private fonds, især Carlsbergfondet (stiftet 1876) fik betydning som erstatning for de udeblevne offentlige midler til videnskabelige formål. Som formand for dets direktion sad historieprofessor Edvard Holm (1889-1909) siden Kristian Erslev (1913-26) med betydelig indflydelse på prioriteringen af forskningsmæssige opgaver.³⁷⁾

Da der efter forfatningskampens kulmination blev større forståelse i Venstre for forhandlinger om visse reformer, blev V. Pingel ordfører for Venstre ved behandlingen og

gennemførelsen af Universitetets byggelov. Resultatet blev en række naturvidenskabelige laboratorier og - af særlig interesse for Pingel - "Danmarks Geologiske Undersøgelse".³⁸⁾

Vægtforskydningen over mod naturvidenskaberne og de moderne sprog krævede i det lange løb en ændring af Universitetets samlede styrelse. Professorerne Kr. Erslev og Viggo Bentzon, der var knyttet til den akademiske opposition, gik i spidsen for en "meget dristig bevægelse blandt universitetslærerne for et systemskifte indenfor Universitetets styrelse".³⁹⁾ 1902 ændredes Universitetets forfatning, idet lærerforsamlingen fik større indflydelse og Konsistorium udelukkende skulle besættes ved valg. Konsistorium bestod indtil 1902 af 11 aldersmedlemmer og 5 frit valgte med 5 års valgperiode, efter 1902 af 5 dekaner for fakulteterne og 13 valgte af lærerforsamlingen med 4 års valgperioder.⁴⁰⁾

Af de 1563 personer i Studentersamfundet indtog i alt 80 (5,1 %) stillinger som docenter eller professorer ved Universitetet og de højere læreanstalter eller som overlæger ved hospitaler. Kr. Erslev og Harald Høffding udnævntes til professorer 1883; Chr. Bohr prof. i fysiologi 1890; Carl Julius Salomonsen docent i bakteriologi 1883, prof. 1893; Otto Jespersen prof. i engelsk 1893; Victor Madsen statsgeolog ved DGU 1893; Karl Verner Dahlerup docent i dansk 1899; Chr. Sarauw docent i tysk 1908; Oscar Hansen docent i pædagogik 1905.⁴¹⁾

3. Retsplejen

Retsreformen blev det første offer for Venstres visnepolitik i december 1881. Den senere højesteretsdommer Troels G. Jørgensen har betegnet retsreformforslaget som "blomsten af den nationalliberale retskultur",⁴²⁾ Han kunne ikke anerkende Venstres politiske argumenter overfor forslagets saglighed.⁴³⁾ Retsreformens historiske baggrund var en løfteparagraf i Junigrundloven 1849: retsplejen skulle adskilles fra forvaltningen, offentlighed og mundtlighed indføres i retsplejen og nævningedomstole indføres i misgernings-sager og i sager, der rejser sig af politiske lovovertrædelser (§ 79). I 1868 nedsattes en "proceskommission", der skulle udarbejde udkast til ordningen af den borgerlige retspleje. I løbet af 1870'erne udarbejdede kommissionen under de nationalliberale juristers ledelse et reformforslag, der omfattede hele retsplejen.⁴⁴⁾

I december 1880 forelagde justitsminister Nellesmann reformforslaget, der imidlertid strandede i Folketinget. Valgene i 1881 styrkede Venstres stilling overfor forligstilhængerne.

I perioden 1885-99 blev der gjort en række forsøg på at føre delvise reformer af retsplejen igennem, dog uden praktiske resultater. Retshjælpens formand Oscar Johansen skal fremhæves. Han var tillige redaktør af "*Lov og Ret*" (okt. 1891- marts 1892) og ledende for de radikale juristers reformbevægelse. De politiske aspekter i denne radikale reform-bevægelse behandles i tilknytning til undersøgelsen af Studentersamfundets Retshjælp i denne afhandling kapitel 9.

N.J. Larsens initiativ førte til nedsættelsen af Retsreformkommissionen (1891-1899) uden at det dog førte til lovgivning på området. Efter systemskiftet førtes den politiske debat videre, og

gentagne gange blev der fremlagt forslag i Rigsdagen. I 1908 vedtoges en samlet lov, men p. g. a. afsløringen af justitsminister P.A. Albertis bedrageri trådte den aldrig i kraft. Først i 1916 gennemførtes retsplejeloven med virkning fra 1919.⁴⁷⁾

En enkelt side af retsvæsenets omordning drejede sig om revision af loven om adgang til sagførervirksomhed. Uden forhandling med de interesserede parter var den blevet gennemført i Rigsdagen i 1868 med virkning fra 1870.⁴⁸⁾ Samtidig med Proceskommissionens virksomhed blev der arbejdet i sagførernes nyoprettede faglige organisation for ændringer i bestemmelserne om deres beskikkelse og rettigheder. Man krævede bl.a. adgangen til sagførervirksomhed indskrænket til kandidater med den fuldstændige juridiske eksamen og indførelse af et sagførerråd med disciplinær myndighed overfor medlemmerne.⁴⁹⁾ "Den alm. Sagførerforening" og "Den københavnske Sagførerforening". De var oprindeligt domineret af de Nationalliberale og Højre, og da de samledes 1886 i en organisation, "Den danske Sagførerforening", fik den tilslutning til sine synspunkter fra Landstingets udvalg i 1888, mens forslagene standsedes i Folketinget.⁵⁰⁾ Sagførerforeningen havde i 1891 tilslutning fra under halvdelen af de københavnske sagførere. Hovedbestyrelse "fandt det uforståeligt, at et større antal sagførere skulle afholde sig fra at indtræde i foreningen af hensyn til bestemmelserne om hovedbestyrelsens og sagførerrådenes myndighed, da den var omgærdet med så betryggende regler om appel og fordring om kvalificeret flertal i visse tilfælde, at en frygt for dens anvendelse ikke syntes forklarlig."⁵¹⁾ Der kan være mange grunde til, at en organisation ikke virker tiltrækkende på potentielle medlemmer. Men det var dog utvivlsomt politiske motiver, der afholdt de københavnske sagføreres majoritet fra at støtte foreningen.

Et blik på drivkræfterne i den sandsynliggør antagelsen: Højsteretsadvokat S.S. Nellemann var foregangsmand i organisationsarbejdet siden 1868 og formand for de sammensluttede foreninger 1886-1890. Samtidig var han et fremtrædende medlem af Studenteforeningen og tilhørte det nationalliberale Højre.⁵²⁾ Højsteretsadvokat A.L. Hindenburg havde fra begyndelsen af 1870'erne været den skarpeste fortaler for indførelse af sagførerråd med disciplinær myndighed. Han tilhørte det estrupske Højre og gav i optakten til provisoriet 1885 gennem artikler i *Berlingske Tidende* juridisk rygdækning for regeringens grundlovsfortolkning.⁵³⁾ Overretssagfører Hilmar Stephensen, der i 1878 engageredes af foreningerne til at affatte bemærkninger til Proceskommissionens lovudkast, var i Studenteforeningen en vigtig støtte for det konservative seniorat H.C.A. Lund.⁵⁴⁾ Overretsprokurator J.L. Simonsen, indtil 1886 formand for Den københavnske Sagførerforening, valgtes til dirigent på Studenteforeningens generalforsamling i 1882.⁵⁵⁾ Overretsprokurator Vilhelm Rode, der var fremtrædende i Den københavnske Sagførerforening, var medarrangør af den akademiske højrefest i marts 1882.⁵⁶⁾

De oppositionelle jurister kunne ikke pleje interesser fælles med jurister, der mere eller mindre åbenlyst støttede Højres og regeringens opfattelse i forfatningsstriden. De organiserede sig i stedet i politiske foreninger og anvendte deres arbejdskraft på de juridiske sider af kampen. Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede var en markant aktør i kampen for en retsreform. Et andet eksempel var Studentersamfundets pjece, "Kort populær fremstilling af den danske Statsforfatning", der med udgangspunkt i et udkast af overretssagfører P. Th. Rasmussen bearbejdedes af en række jurister i Studentersamfundet.⁵⁷⁾

Af de 1563 personer i undersøgelsesmateriale var 428 jurister (27,4 %), deraf havde 235 beskikkelse som sagførere. Blandt de mest fremtrædende, der arbejdede for en organisering af juristerne indenfor de almindelige politiske foreninger kan nævnes:

Alfred Christensen, medstifter af SSf og dets formand 1888-93, aktiv i Retshjælpen fra 1885, bestyrelsesmedlem i Københavns liberale Vælgerforening fra 1891. MF for Kbh. 3. kreds 1895-1918.

Alexander Cantor, medstifter af SSf og Københavns lib. Vælgerforening, medredaktør af *Dags-Avisen* 1878-1886, bestyrelsesmedlem i SSf's Retshjælp 1885-86, aktiv retshjælper fra samme år.

Octavius Hansen, medstifter af Københavns lib. Vælgerforening 1883 og dens formand 1885-1903. Medlem af Retshjælpen. Venstres advokat i flere politiske sager. ML 1890-1903. Medlem af Retsreformkommissionen 1892-1899.

Erik Henrichsen, aktiv retshjælper fra 1885, bestyrelsesmedlem i SSf 1891-92. Radikal kritiker af det juridiske universitetsstudium. Juridisk og retspolitisk journalistik i "Politiken" 1890-1900, siden modstander af det radikale Venstre.

Anders Hvass, aktiv retshjælper fra 1885, bestyrelsesmedlem i SSf 1884, politisk organisator af folketingsvalg 1884, 1887, 1890; kommunalpolitiker, inspektør ved SSf's arbejderundervisning

Svend Høgsbro, medstifter af SSf og bestyrelsesmedlem 1882-1884; medstifter af Københavns lib. Vælgerforen. 1883, bestyrelsesmedlem ssts. 1891, bestyrelsesmedlem i SSf's Retshjælp 1885-1889, bestyrelsesmedlem i Dansk Kvindesamfund 1884-1900. MF 1895-1910, Venstrereformpartiets ene ordfører vedr. retsreformen.

Oscar Johansen, formand i SSf's Retshjælp 1889-1899, redaktør af "Lov og Ret", kom gennem sit arbejde for retsreformen i modsætning til Hørups radikale linje. Borgerrepræsentant 1897-1903, bestyrelsesformand for "Politiken" 1904-32.

Gustav Philipsen, bestyrelsesmedlem i SSf's Retshjælp 1885-1898, medlem af SSf's udvalg for oplysende småskrifter 1888-93, MF 1898-1903, borgerrepræsentant 1893-1904, rådmand 1904.

Lauritz Zeuthen, grundlægger af SSfs Retshjælp og dens første formand 1885-1889; medlem af SSfs småskriftudvalg 1884-1888.

4. Socialvæsenet.

Interessen for sociale reformer viste sig over en bred front, fra konservative til radikale akademikere. Under indtryk af Pariserkommunen 1871 og de danske socialisters fremkomst rejstes det såkaldte arbejderspørgsmål i den nationalliberalt dominerede offentlighed. Politikeren Chr. Rimestad, der som formand for "Arbejderforeningen af 1860" optrådte som repræsentant for arbejderne på det nordiske Industrimøde i juli 1872, hævdede at "der ikke

eksisterer noget almindeligt arbejderspørgsmål i den forstand, at udviklingen med nødvendighed må stille arbejdernes interesser i modsætning til de arbejdsgivende og ejendomsbesiddende borgeres." ⁵⁸⁾ Rimestad fandt, at der eksisterede en række vigtige problemer, der skulle løses, men at nytten af arbejdstidens forkortelse og arbejdslojns forhøjelse først kunne "indtræde i sit fulde omfang, når arbejderen var blevet tilstrækkelig udviklet, oplyst og uddannet, så at han ikke blot var blevet en dygtig arbejder i sit specielle fag, men således, at der var foregået en almindelig opklaring af hans tanker." ⁵⁹⁾

Repræsentanter for den nystiftede "Nationaløkonomisk Forening", der var knyttet til Mellempartiet, opponerede mod Rimestads opfattelse. Cand.polit. Alexis Petersen hævdede, at der eksisterede et arbejderspørgsmål "i den forstand, hvori det almindeligt tages. Den der fødes i den arbejdende klasse må som almindelig regel vedblive at være arbejder". Med henvisning til undersøgelser af landarbejdernes lønforhold viste han at det var fejlagtigt at tale om forbedring af arbejdernes kår. Den store industri havde betydet en forringelse: "Arbejdstiden var blevet forlænget og arbejdslojnen sunket derved, at så at sige alle varers pris var steget." ⁶⁰⁾ Professor W. Scharling advarede mod Rimestads formulering; "det kunne let tage sig ud som et slag i ansigtet på arbejderne"⁶¹⁾ I stedet foreslog Scharling en resolution, hvorefter Industrimødet skulle anbefale en mere omfattende almueundervisning, udarbejdelse af en industristatistik og nedsættelse af en kommission, der skulle undersøge arbejdsvilkårene og lønforholdene i byerne og på landet. ⁶²⁾

I et foredrag om produktionsforeninger kritiserede Scharling troen på disse fremtidsmuligheder i Danmark, idet han betvivlede, at arbejderne var i besiddelse af tilstrækkelig tillid, resignation og selvbeherskelse. ⁶³⁾ Det er tankevækkende at disse diskussioner fandt sted så kort tid efter den blodige nedkæmpelse af Pariserkommunen 1871 og Slaget på Fælleden i København.

Indenfor Nationaløkonomisk Forening og i Nationaløkonomisk Tidsskrift foregik der i de følgende år en diskussion af arbejderspørgsmålet. To hovedtendenser gjorde sig gældende: Interessen for statens indgriben i socialpolitikken og interessen for en afgrænsning af nationaløkonomien som videnskab og for statistikkens praktiske udvikling.

Den tyske katedersocialismes konsekvenser for statslig indgriben i frikonkurrence-samfundet diskuteredes ved flere møder og i artikler af Vilhelm Arntzen og Alexis Petersen i 1872. ⁶⁴⁾ De følgende år fulgte man i Danmark udviklingen indenfor den tyske katedersocialisme på universiteterne og i "Verein für Sozialpolitik"⁶⁵⁾; men tyngdepunktet blev flyttet i retning af nationaløkonomiens videnskabelige afgrænsning i forhold til politikken og den kristelige etik og for konkrete undersøgelser af den danske befolknings økonomiske og arbejdsmæssige vilkår med statistikken som hjælpemiddel. ⁶⁶⁾ Nationaløkonomisk Forening søgte i årene efter det nordiske Industrimøde at følge resolutionen op med praktiske undersøgelser. Da Arbejderkommissionen blev nedsat 20. september 1875 med bl.a. Stiftsfysikus Fr. Krebs og bureauchef V. Falbe-Hansen som medlemmer, blev planen om at den skulle bearbejde et af indenrigsministeriet indsamlet statistisk materiale opgivet, og kommissionen holdt sig alene til overvejelser af foranstaltninger til forbedring af arbejderklassens kår. ⁶⁷⁾ Akademikernes interesse for statistikkens placering som et vigtigt redskab for lovgivningsmagten blev ikke tilgodeset i det omfang, som W. Scharling havde anbefalet i 1872.

Det statslige Statistisk Bureau, var i stærk udvikling, men dets arbejdsopgaver begrænsedes af hensyn til landbrugets voksende interesser, der i nogen grad stillede byerhvervenes interesser og de interesser der var knyttet til sociale reformer i skyggen. Regeringens krav til en forbedret landbrugsstatistik førtes ud i livet af Falbe-Hansen (1873-1877) og videreførtes af Marius Gad (1877-1895), men efterhånden som andre politiske og økonomiske interesser udvikledes voksede behovet for en omorganisering af den offentlige statistik.⁶⁸⁾

Ved siden af de statslige initiativer udvikledes statistikken gennem to vigtige initiativer, der skyldtes akademikernes interesse: V. Falbe-Hansen og W. Scharling begyndte i 1878 at udsende "Danmarks Statistik", der afsluttedes i 1891. Værket behandlede i tekst og tal alle sider af samfundslivet, og lagde således op til en mere afbalanceret dækning af samfundsinteresserne. Det andet initiativ var oprettelsen af Staden Københavns statistiske Kontor (1883). Baggrunden herfor var et forslag af W. Scharling i Borgerrepræsentationen i november 1874. De følgende år opbyggedes statistikken og fik efter nogen modstand status som et selvstændigt kontor under magistraten, og Marcus Rubin, der havde oparbejdet det, gjordes til kontorchef.⁶⁹⁾

Socialpolitikken indtog ikke nogen fremskudt stilling i det litterære Venstres program; det kan søges forklaret dels i den radikale samfundsopfattelse dels i den radikale akademikerbevægelses tilknytning til og afhængighed af Venstre.

Edv. Brandes' socialpolitiske opfattelse er søgt indkredset af Claus Friisberg: "De forhold, der dannede en barriere for menneskets frie udfoldelse, skulle bekæmpes. Samtidig stilles der ikke noget positivt op til erstatning for det, der skal fjernes: når man har fået has på råddensken i form af ortodoksi, borgerlig bigot moral, begrænsninger i ytringsfriheden osv., skal alt nok gå på bedste måde." Samtidig peger Friisberg på, at Edv. Brandes ikke helt tilslutter sig broderens individualisme, men ser værdien i den magt der følger med organisation.⁷⁰⁾ Det var dog begrænset i hvor høj grad de her skitserede synspunkter fik praktiske konsekvenser. Det ses af, at deres forudsætninger må søges i nogle teorier, der nok fremførtes med stor styrke, men som også underkastedes kritik indenfor kredsen. Udviklingstanken overført samfundet betød, at magtforhold og institutioner opfattedes som hindringer for en frit fremadskridende udvikling. Det var kærnen i synet på den borgerlige franske revolution. Bruddet på den langsomme fremadskridende udvikling var nødvendig for at udviklingen kunne tage en ny og friere retning.⁷¹⁾ Edv. Brandes' indstilling til visnepolitikken var, som omtalt tidligere i dette kapitel, taktisk bestemt og ikke ensbetydende med en fuldstændig negativ opfattelse af statslige reformer.

Indenfor det litterære Venstre og i Studentersamfundet var der tilhængere af socialreformer; Pingel, Neergaard og Marcus Rubin havde vist interesse for den tyske socialreformlovgivning, men bevægelsen for samarbejde mellem studenter og arbejdere fik ikke på det politiske plan nogen gennemslagskraft; de sociale reformsynspunkter måtte vige for Venstres paroler i forfatningskampen. Rubin var modstander af et nært samarbejde med Socialdemokratiet, og da Pingel i 1884 valgtes som fælleskandidat for Venstre og Socialdemokratiet i Århus, bandt han sig til Venstres politik, der betød, at så længe ministeriet Estrup sad, kunne der ikke vedtages reformer i Folketinget.⁷²⁾ Neergaard anbefalede i foredrag for århusianske arbejdere i september 1884 at de skulle koncentrere sig om en ordning af lærlingeforholdene og dannelse af fagforeninger samt oprettelse af frivillige voldgiftsretter med

ligelig repræsentation af mestre og svende til bekæmpelse af arbejdskonflikter. Han indrømmede, at "frihedsretningen" (dvs. liberalismen) havde taget fejl og at man derfor nærmede sig tvangsretningen ved lovgivning om børns arbejde og statens overtagelse af alderdomsforsørgelsen.⁷³⁾

Rubin havde i et foredrag i Studentersamfundets Aftenundervisning, som han lod trykke i "*Nutiden*" 1883, udtrykt sig positivt om et forslag om tvungen alderdomsunderstøttelse finansieret af provenuet fra en høj brændevinsskat.⁷⁴⁾ Forslagsstilleren var professor Falbe-Hansen, der i valgperioden 1881-84 var politisk løsgænger i Folketinget. Det var det første tegn på Rubins stærke interesse for socialreformer og kunne betragtes som en politisk prøveballon for det litterære Venstre på et tidspunkt, hvor dets tilknytning til Venstre svækkedes, og det søgte at styrke sin stilling i København. Tilspidsningen af den politiske kamp og Hørups agitation imod enhver forståelse mellem den nationalliberale fløj af Højre og den litterære akademikerbevægelse umuliggjorde reforminitiativet og fik Falbe-Hansen til at opgive sit politiske arbejde i 1884. Det litterære Venstre knyttede sig helt til Venstres radikale fløj med Hørup i spidsen, men der var enkelte socialpolitiske interesserede, der tidligere havde tilhørt kredsen omkring Studenter-samfundet, der fortsatte med at arbejde for reformer ad politisk vej. I.A. Fridericia skrev herom i et brev til Rubin "Det er klart nok, at kan nogen stat gøre noget i retning af hvad jeg veed du ikke kan lide man kalder statsocialisme, så må det være Preussen, thi ingen steder betyder statsideen det som her. Men.. jeg gyser særlig for, at vore små Bismarcker i Norden skal tro sig alt tilladt i kraft af forbilledet ved Spree, thi der kan man måske gøre noget for folket uden folket, hjemme sikkert ikke."⁷⁵⁾ Fridericia var klar over Rubins sympati for en statslig løsning af alderdoms-understøttelsen, men frarådede at gå længere frem ad denne vej så længe Venstre ikke gav grønt lys derfor.

"Statsocialismen" eller "katedersocialismen" havde en forkæmper i nationaløkonomen Julius Schovelin, der havde været medstifter af Studentersamfundet og medlem af dets første bestyrelse, men som i forfatningspolitisk henseende havde knyttet sig til det ny Højre. I et foredrag i Studentersamfundet 31. januar 1885, to måneder før provisoriet, havde Schovelin forsøgt at skabe forståelse blandt de oppositionelle akademikere for katedersocialistiske løsninger. Som argumenter herfor anførte han, at de ville betyde et brud med den nationalliberale manchesterliberalisme og at de ikke var Bismarcks påhit, men havde dybe rødder i tysk historie. Dette havde særlig adresse til det radikale "europæiske" Venstre. Schovelin afsluttede med at påpege nødvendigheden af socialreformer. Staten skulle gribe ind på enkelte punkter i den fri konkurrence for at ophæve dens mislige følger.⁷⁶⁾ Rubin og to socialdemokrater deltog i den efterfølgende diskussion, som ikke findes refereret.⁷⁷⁾

En måned senere bragte "*Politiken*" et angreb på Schovelin i anledning af en artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift, i hvilken han slog til lyd for en toldreform. Anmelderen sandsynligvis Rubin, opfattede Schovelins artikel som et forsøg på at splitte de oppositionelle akademikere ved at stimulere stemningen for et politisk forlig. Skønt en toldreform kunne være ønskelig, måtte den stilles i bero indtil de politiske forhold var således, at reformer på dette område straks kunne følges op med reformer, der sikrede arbejdernes stilling på arbejdsmarkedet. "Træffer man derimod hverken disse eller lignende forholdsregler, turde resultatet af industriens opblomstring (som følge af toldreformen) nemt blive en forøget drifts-

herrefortjeneste og indvandring af fremmede fattige arbejdsfolk, der trykker lønnen ned for vore egne hjemlige arbejdere."⁷⁸⁾ Uanset det taktiske i afpareringen af Schovelins forslag, der imødegik reformønskerne såvel hos den akademiske opposition som hos socialdemokraterne, var der kommet et økonomisk moment ind i kampen om de politiske principper og den radikale opposition var sig dette bevidst. Kampen drejede sig om at forhindre at Højre enten ved provisoriske foranstaltninger eller ved at skabe splittelse i den liberale opposition kunne skaffe sig en gunstig opinion ved at indføre toldbeskyttelse. Rubin kritiserede samme år Schovelins protektionisme offentligt på et industrimøde, hvor han advarede imod "at fordre eller vente sig for meget af statens hjælp eller formynderskab."⁷⁹⁾

Efter forfatningskampens kulmination fik told- og socialreformbevægelserne igen en vigtig rolle i forhandlingspolitikken, og Studentersamfundet og enkelte af dets frem- trædende folk bidrog til debatten gennem småskrifter og politisk virksomhed. Rubin og Neergaard arbejdede i 1889-91 for at få henholdsvis Hørup og Bojsen til at tage vidtgående socialreformforslag op som hovedpunkter i Venstres praktiske politik.

Disse begivenheder vil blive behandlet i kapitel 6 og 7.

Sammenfattende kan det siges, at der indenfor den oppositionelle akademiker- bevægelse var repræsenteret stærke interesser for reformer på de nævnte områder.

Der var fælles for disse, at gennemførelsen deraf ville betyde væsentlige fremskridt for de sociale og politiske frigørelsesbestrebelse, samtidig med at det ville give bevægelsen politisk indflydelse dels indenfor oppositionen, dels indenfor deres fagfællers kreds. Kampen om reformerne var både en bestræbelse for integrationen i samfundet og en kamp om indflydelse.

Bag ved de her behandlede interesser hos oppositionens akademikere lå frygten for en samfundsudvikling, der førte væk fra de stabile tilstande. Københavns meget kraftige urbanisering kunne virke skræmmende. Den nye samfundsklasse, arbejderne, var udsat for en polarisering mellem drømme om selvstændige små virksomheder – og frygten for en proletarisering og radikalisering. Social-Demokratiet var noget nyt og spændende set fra de radikale studenter og akademikers side. Hvor ville de socialistiske ledere bevæge sig hen? Studentersamfundet valgte at sige farvel til idealet om den poetiske student og søge kontakt med det, det kunne virke truende for fremtiden. Kapitel 5 tager bl.a. dette emne op.